

EPHEMERIS NAPOCENSIS

XXXII
2022

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

EPHEMERIS NAPOCENSIS

XXXII

2022

ROMANIAN ACADEMY
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND HISTORY OF ART CLUJ-NAPOCA

EDITORIAL BOARD

Editor: Coriolan Horațiu Opreanu

Members: Sorin Cociș, Vlad-Andrei Lăzărescu, Ioan Stanciu, Aurel Rustoiu, Andreea Drăgan

ADVISORY BOARD

Mihai Bărbulescu (Cluj-Napoca, Romania); Alexander Bursche (Warsaw, Poland); Falko Daim (Mainz, Germany); Andreas Lippert (Vienna, Austria); Bernd Päffgen (Munich, Germany); Marius Porumb (Cluj-Napoca, Romania); Alexander Rubel (Iași, Romania); Peter Scherrer (Graz, Austria).

Responsible of the volume: Aurel Rustoiu

În țară revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, P. O. Box 5–42, București, România, RO–76117, Tel. 021–411.90.08, 021–410.32.00; fax. 021–410.39.83; RODIPET SA, Piața Presei Libere nr. 1, Sector 1, P. O. Box 33–57, Fax 021–222.64.07. Tel. 021–618.51.03, 021–222.41.26, București, România; ORION PRESS IMPEX 2000, P. O. Box 77–19, București 3 – România, Tel. 021–301.87.86, 021–335.02.96.

EPHEMERIS NAPOCENSIS

Any correspondence will be sent to the editor:
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI
Str. M. Kogălniceanu nr. 12–14, 400084 Cluj-Napoca, RO
e-mail: choprean@yahoo.com

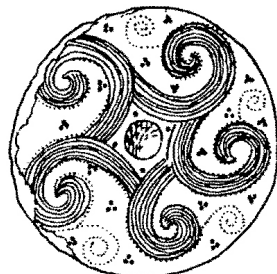
All responsibility for the content, interpretations and opinions
expressed in the volume belongs exclusively to the authors.

DTP și tipar: MEGA PRINT
Coperta: Roxana Sfârlea

© 2022 EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București 76117
Telefon 021–410.38.46; 021–410.32.00/2107, 2119

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

XXXII
2022

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR – SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

STUDIES

- MARINA MUSTEAȚĂ, SZILÁRD SÁNDOR GÁL
The Case Study of the Graves Discovered in 1958 at Apulum-Dealul Furcilor Cemetery,
Individual and Collective Social Identities in Roman Graves..... 7
- ROMAN KOZLENKO
Barracks of the Roman Garrison in Olbia Pontica..... 53
- CORIOLAN HORAȚIU OPREANU, VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU
Antler Comb Production in the Settlement at Suceagu-Rădaia (Cluj County). A
Contribution to the Study of the Cultural Contacts at the Beginnings of the Migration
Period..... 95
- KATHARINA ZANIER, ROK RATEJ
Connecting Public and Urban Archaeology: Enhancement of Urban Archaeological
Heritage Through Local Archeo Plans..... 135

ARCHAEOLOGICAL AND EPIGRAPHICAL NOTES

- AUREL RUSTOIU, ANDREEA DRĂGAN
Remembering the Ancestors. A Grave-Marker from the “Scythian” Cemetery at Sâncrai
(Alba County)..... 171
- NICA CIUBOTARU
Late Iron Age Brooches presumably Discovered in the Dacian Fortress from Tilișca
(Sibiu County)..... 193
- ȘTEFAN VASILACHE
Observations Regarding the Terracotta Pipes from the Orăștie Mountains..... 217
- AUREL RUSTOIU
Commentaria archaeologica et historica (V). 1. About the Legionary Fort at Sarmizegetusa
in AD 102–205 (Cassius Dio 68.9.7). 2. The Destiny of the “Dacian Gold”. About a
Koson Type Coin Reused in the 16th Century in a Christian (Renaissance) Context..... 235
- BEATRICE CIUTĂ, MARIANA EGRI
New Archaeobotanical Data from *Villa Rustica* at Oarda-Bulza (Alba County).
The 2021 Campaign..... 253

GEORGETA EL SUSI, ANDREI GONCIAR <i>Villa Rustica</i> from Rapoltu Mare- <i>La Vie</i> (Hunedoara County). Preliminary Zooarcheological Data.....	267
BOGDAN LĂPUȘAN Keys and Locking Mechanisms Discovered in Graves from the Alburnus Maior and Apulum Cemeteries.....	291
SORIN COCIȘ, VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU Figurative Lamps Depicting <i>Silenus</i> Discovered in Roman Dacia.....	329
ANDREEA DRĂGAN Can Bricks Tell Us the Year? Hobnail Prints on Tegular Material from the Mithraeum III at Apulum as Evidence of Footwear Fashion.....	345
CĂLIN COSMA Seventh-Eighth Centuries Finger-Rings Discovered in Transylvania.....	357

REVIEWS

A. Rustoiu/M. Egri (eds), <i>Community dynamics and identity constructs in the eastern Carpathian Basin during the Late Iron Age. The impact of human mobility</i> (Ethnic and Cultural Interferences in the 1 st Millennium BC to the 1 st Millennium AD XVII), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 224 p. ISBN 978-606-020-174-8 (Marius Ciută).....	373
Raimon Graells i Fabregat / Alessandro Pace / Miguel F. Pérez Blasco (eds.), <i>Warriors @ play. Proceedings of the International Congress held at the Museum of History and Archaeology of Elche</i> , 28 th May 2021, Alacant, Universitat d'Alacant, 2022, 243 p. ISBN 978-84-1302-179-9 (Mariana Egri).....	377
Juraj Kucharík (ed.), <i>Rimania a Slovensko – Romans and Slovakia. Exhibition catalogue. Authors: Igor Bazovský, Christián Elschek, Marek Gere, Katarína Harmadyová, Juraj Kucharík, Ludovít Mathédesz, Margaréta Musilová, Ján Rajtár, Jaroslava Schmidtová, Boris Stoklas, Vladimír Turčan, Vladimír Varsik. Slovenské národné múzeum – Historické múzeum. Bratislava 2021, 336 p. ISBN 978-80-8060-513-1 (Aurel Rustoiu).....</i>	383
Karl Strobel, <i>Împăratul Traian. O epocă a istoriei universale</i> (traducere de Eduard Nemeth), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 651 p. + 37 fig., ISBN 978-606-020-558-6 (Coriolan Horațiu Opreanu).....	387

IN MEMORIAM

AUREL RUSTOIU Valentin Vasiliev (22 februarie 1934 – 1 septembrie 2021).....	393
Abbreviations that can not be found in Bericht der Römisch-Germanische Kommission	397
Guidelines for “Ephemeris Napocensis”.....	401
Reviste publicate la Editura Academiei Române.....	403

Karl Strobel, *Împăratul Traian. O epocă a istoriei universale* (traducere de Eduard Nemeth), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 651 p. + 37 fig., ISBN 978-606-020-558-6.

După ce în 2006–2008 a apărut la Editura BIC All traducerea cărții despre Traian a lui Julian Bennett, iată că apetitul pentru subiect a renăscut în 2022 la Editura Mega din Cluj-Napoca, care ne propune traducerea cărții unui autor de limbă germană, Karl Strobel, fost profesor la Universitatea din Klagenfurt, Austria: “Trajan. Eine Epoche der Weltgeschichte”, pe românește “Împăratul Traian. O epocă a istoriei universale”. Autorul este un cunoscut specialist în istoria antică și un pasionat amator de istorie a Daciei pre-romane și romane. Din bibliografia pe care a utilizat-o în lucrările sale rezultă că cel puțin înțelege textele în limba română. În ultimii ani a bătut cu pasul numeroase zone ale României, pe urmele personajelor a căror istorie încearcă să o reconstituie (poate și pe urmele lui Traian?).

”Epoca” lui Traian, o perioadă de circa două decenii face de fapt parte dintr-o epocă mai extinsă, cea a Antoninilor cum bine explică E. Cizek în a sa “Epoca lui Traian” editată în 1980 de către Editura Științifică și Enciclopedică. De fapt, “*saeculum Traiani*” cum au numit-o autorii contemporani cu Traian, cu sensul de perioadă istorică delimitată, dar și ca apogeu al politicii, civilizației și mai ales al renașterii valorilor morale latine. În viziunea lui K. Strobel această epocă și ascensiunea lui Traian spre tronul imperial nu pot fi înțelese fără a cunoaște profund istoria finalului epocii Flaviene. De aceea primele 220 de pagini, din cele 581 cât are textul propriu-zis (fără anexe), sunt dedicate domniei lui Domitianus, ceea ce crează cititorului dornic să afle istoria lui Traian o ușoară îngrijorare și oboseală. Tentația de a citi în viteză, sau chiar a sări peste pagini din prima parte este inevitabilă. Dar autorul crede că “fără Domitian nu ar fi fost Traian” (p. 71), o viziune deterministă discutabilă, ce poate fi extinsă (chiar fără temei) la toată perioada Principatului. Lucrarea este o carte de istorie densă, nu foarte ușor de citit din “doască-n doască”. Numeroasele digresiuni despre personaje ale epocii, detaliile carierelor acestora, comparațiile cu situații similare din alte perioade ale istoriei romane, părăsirea firului cronologic fac acest volum greu digerabil chiar pentru studenții care studiază istoria antică. Pentru specialiștii români, cărora, autorul li se adresează (“Pentru colegii de specialitate: în discuții despre păreri controversate în cercetare și teze care diferă de cele obișnuite, voi lua poziție, dar o luare de poziție critică poate fi prezentată aici doar într-o măsură limitată”-p. 11) principalul câștig este luarea la cunoștință a părerilor și ipotezelor unui coleg austriac despre unele probleme ale istoriei antice a Daciei. În privința judiciozității ipotezelor lui K. Strobel vom discuta în rândurile de mai jos și probabil o vor face și alții.

În comparație cu ediția germană a cărții, Introducerea (p. 13–56) este mult lărgită. În linia mari ea se vrea un istoric al cercetărilor. Încă din Prefață (p. 9–11) aflăm părerea autorului despre necesitatea traducerii cărții sale în limba română: pentru a corecta cărțile proaste despre Traian scrise de E. Cizek și J. Bennett. “...o versiune actualizată a lucrării mele monografice “Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte”, Regensburg 2010 în traducere românească este stringent necesară pentru a stabili o lucrare de referință pentru cercetarea istoriei antice”. Pe același ton continuă și paginile Introducerii, unde este negată valoarea majorității cărților și

contribuțiilor, de la R. Paribeni, la C.C. Petolescu. Un subtitlu ciudat în cadrul Introducerii “Traianus Optimus Princeps” discută și istoriografia antică. Cel mai interesant lucru care poate fi comentat despre aceste pagini este părerea lui K. Strobel despre titlul operei pierdute a lui Traian: “*Commentarii de bellis Dacicis*”. Autorul nu citează articolul de referință a lui Santo Mazzarino (Introduzione all Seconda Dacica di Traiano, în *Colloquio italo-romeno. L’esame storico-artistico della Colona Traiana. Atti dei Convegni Lincei 1982*, p. 30–36) care demonstrează pe baza izvoarelor epigrafice că a existat un singur *bellum Dacicum* al lui Traian, în cadrul căruia s-au desfășurat două *expeditiones*. Așa sugerează și scenele columnei unde spre mijlocul fusului este ilustrată o singură *Victoria*, flancată de două trofee (scena LXXVIII). Nici lucrarea lui V. Rosenberger “*Bella et expeditiones. Die antike Terminologie der Kriege Roms*”, Stuttgart 1992, nu este menționată. K. Strobel nu aduce vreun argument științific pentru a admite presupunerea sa că opera pierdută a lui Traian s-ar fi numit altfel decât *Commentarii de bello Dacico*, așa cum au considerat majoritatea specialiștilor care au abordat problema.

În capitolul “*Felicio Augusti melior Traiano*”, K. Strobel încearcă să “demitizeze” cunoscutul dicton, explicând cum a devenit legendară imaginea lui Traian, începând cu epoca constantiniană și theodosiană, trecând prin Evul Mediu și până în epoca modernă și contemporană. Autorul consideră că apogeul idealizării lui Traian a fost atins de lucrarea lui Roberto Paribeni, considerând-o parte din fundalul istorico-ideologic al aspirațiilor imperialiste ale Italiei în epoca ascensiunii fascismului. K. Strobel vede și “continuarea construcției politice a legendei lui Traian în epoca modernă” de către “șovinismul naționalismului românesc” și mai ales în “contorsionările istorice monstruoase ale național-comunismului din era Ceaușescu. Ele reprezintă încă o parte observabilă a imaginii istorice ideologice din România post-comunistă” (p. 66). De acord în principiu, doar că în toată perioada comunistă din România, atât în epoca internaționalismului proletar cât și în cea a comunismului naționalist, din tandemul Decebal-Traian preferatul regimului a fost întotdeauna, primul, cel învins. Nu-mi amintesc din anii ’70-’80 ai secolului XX, când am fost student la istorie și profesor de istorie ca figura lui Traian să fi fost preluată și distorsionată ideologic de către propaganda comunistă. De altfel, nota 28 (p. 69), care trimite la lucrarea lui L. Boia, “Istorie și mit în conștiința românească”, este imprecisă, în nici una dintre paginile indicate nefiind pomenit Traian. Cu atât mai puțin în anii de după 1989 imaginea și rolul lui Traian în istoria națională n-au fost exacerbate.

Tot din spectrul “demitizării” lui Traian este și o completare față de ediția germană a cărții, unde autorul încearcă să-și explice de ce Traian n-a avut urmași biologici: enumerând multe posibile cauze, pare că totuși cea mai importantă a putut fi “homosexualitatea cu puternice înclinații pederastice” a lui Traian, bine-cunoscută în epocă (?), spune autorul. (p. 78).

Din hățușul narațiunii istoriei romane a secolului I și începutul secolului II p. Ch. prin care ne poartă autorul, sigur că ne interesează în mod deosebit referirile la istoria Daciei pre-romane și romane. Chiar autorul ne ghidează în această direcție, ediția românească a cărții fiind suplimentată cu un calup de anexe (Appendices, p. 582–650), mai mult, sau mai puțin legate de subiectul principal al lucrării. Multe dintre opiniile lui K. Strobel despre istoria Daciei pre-romane sunt cunoscute specialiștilor români și nu întotdeauna au fost acceptate. Nu atât tonul hiper critic al autorului este deranjant, ci rescrierea istoriei spațiului nord-dunărean fără descoperirea unor noi informații literare, sau epigrafice care să justifice o nouă abordare. Un exemplu edificator este negarea continuității dinastice a regatului dac (p. 590). El analizează și speculează așa-numitele contradicții și omisiuni din textul lui Iordanes pentru a nega ceea ce el numește “dogma istoriografiei românești” privind lista de regi daci de la Burebista la Decebal. Sigur că această listă este problematică, nu știm dacă este completă, dar în lipsa unor argumente solide care să determine o altă viziune trebuie să fim rezervați. Singurul personaj cunoscut din izvoarele literare care ar putea să fie luat în discuție față de lista dinastică tradițională este regele dac Cotiso, adversar cunoscut al lui Augustus. Strobel îl consideră unul dintre dinastii

nord-dunăreni învinși în anii 30–28 a. Ch. de M. Licinius Crassus, deși citează informațiile literare care îi plasează regatul în munți (ar fi fost utilă folosirea lucrării lui D. Benea, “Augustus și organizarea provinciei Moesia. Unele observații privind teritoriile nord-dunărene”, în *Classica et Christiana* 10, 2015, p. 425–442, care demonstrează că au fost două expediții în spații geografice diferite). Pentru istoricul austriac decisivă este absența acestui nume din opera lui Iordanes și prin urmare el trebuie mutat la sud de Carpați! Tot acolo, la Buridava, plasează și centrul de putere condus de Diurpaneus (p. 136–137), considerat conducătorul unui regat “foederat” rămas nedistrus după expedițiile lui Marcus Vinicius, Cornelius Lentulus și Aelius Catus, și chiar după acțiunea lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, revoltându-se contra Romei abia pe vremea lui Domitianus. Diurpaneus de la Buridava ar fi responsabil de moartea lui Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus, fiind eliminat abia în anul 86 când a încetat să existe și centrul de la Buridava. Printr-o coincidență, tot pe-atunci (după Strobel), peste munți, la Sarmizegetusa, regele Duras ar fi lăsat tronul lui Decebal. Povestea este bună, dar sunt și unele obstacole de trecut înainte de a o crede: tot Strobel scrie (p. 142) că Decebal ar fi luat legătura cu Domitian în anul 86 propunându-i o înnoire a tratatului (*foedus*). Dar puțin înainte am aflat tot de la K. Strobel că tratatul vechi era cu Diurpaneus regele regatului de la Buridava. Ce să mai spunem despre informația că o parte din prada și prizonierii de la Fuscus a fost găsită de către Traian în cetățile lui Decebal. Strobel rezolvă contradicțiile prin părerea că Decebal a fost “rugat” de daci (?) să preia conducerea luptei anti-romane în 86, după moartea lui Diurpaneus “recunoscându-l ca autoritate centrală” (p. 143). Mai pe larg: “...dacii învinși s-au străduit să-l câștige pe Decebal de partea lor și i-au dat prada de la Fuscus și o parte din prizonierii romani. Atunci când ei i-au recunoscut autoritatea nelimitată, el s-a pus în fruntea unei coaliții anti-romane, căreia cu siguranță i s-au alăturat și alte uniuni de triburi din Transilvania” (normal, fără notă bibliografică). Un proces de centralizare statală rapid imaginat tocmai de autorul care în aceeași carte scrie despre “ficțiunea continuității regatului dac până la cucerirea romană”! Printre alte contradicții ale lucrării, legate tot de epoca preromană, se numără părerea neargumentată că centrul de la Piatra Craivii, așa-numitul Apoulon, centrul apulilor în accepțiunea generală (chiar și a lui Strobel) ar fi fost distrus în anul 10 a. Ch. în urma expediției lui M. Vinicius, ceea ce a favorizat ascensiunea centrului de la Costești (p. 322). Dacă aceasta a fost istoria reală, cum se explică situația că după 120 de ani, importantul centru militar roman a fost amplasat în apropiere și a împrumutat chiar și numele Apulum al decăzutului fost centru de putere dacic din vremea lui Augustus? Ultima abordare a subiectului trece în revistă toate cercetările, deși se ocupă doar de piesele de import elenistice și romane, epoca flaviană a secolului I p. Ch. fiind reprezentată în descoperiri (C. Plantos, *Importurile elenistice, romane și din mediul “barbar” în așezarea dacică de la Craiva-”Piatra Craivii”* (jud. Alba), teză de doctorat, Iași 2016 text online, necunoscut lui K. Strobel). Adevărul este că nu știm nici măcar dacă Piatra Craivii se numea Apoulon, cu atât mai puțin când a fost distrusă și nu sunt perspective să aflăm curând. Din categoria afirmațiilor de mai sus este și nota 58 de la p. 161: “părți din prada rezultată în urma înfrângerilor romane au ajuns în Transilvania de sud-est, la centrul de la Racoș-Augustin, după cum este arătat de descoperirea acolo a unui coif de legionar modificat pentru a fi folosit în continuare”. Este doar un mic fragment de 320 mm × 215 mm din apărătoarea de ceafă a unui coif, fără posibilitatea de a vorbi de vreo modificare pentru reutilizare (?) (fără menționarea bibliografică F. Costea, L. Savu, A. Bărbos, “Un fragment de coif roman descoperit în cetatea dacică de la Racoșul de Jos-Piatra Detunată, județul Brașov”, *Tyragetia* II [XVII], 1, 2008, p. 267–274). Cu unele dintre “ereziile” susținute de K. Strobel sunt de acord. Astfel, la p. 322, el apreciază că templele dacice cu coloane, considerate a fi ridicate după model elenistic, dar fără *cella*, “sunt fantome din seria de interpretări eronate ale arheologiei românești”. Șirurile de tamburi sunt substrucții ale unor clădiri de lemn cu podeaua supraînălțată cu rol de magazii, hambare, tezaur, săli festive, scrie autorul (idem, p. 328; mai pe larg p. 602–603). Cu regret, dar aceste păreri nu-i aparțin lui

K. Strobel. Apreciez faptul că îmi dă dreptate dar ar fi fost corect să mă și citeze măcar cu una dintre cele trei lucrări “open access” (două în limba română și una, mai recentă, în engleză): “Arhitectura epocii Latene din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică”, *Analele Banatului* 23, 2015, 151–186 “Profan vs. Sacru la Sarmizegetusa Regia”, *Analele Banatului* 24, 2016, p. 233–254; “The Enigmatic Dacian Architecture at Sarmizegetusa Regia. Profane vs. Sacred Purpose”, *Ephemeris Napocensis* 29, 2019, 177–192. Ultimul articol trebuie să-i fi fost cunoscut lui K. Strobel, fiind scris pe baza unei comunicări (“The Enigmatic Architecture at Sarmizegetusa Regia. Profane vs. Holy Destination”) pe care am prezentat-o la Masa rotundă internațională “Dacia, Sarmizegetusa and Rome: Archaeological and Historical Research Between Legend, Ideology and Scientific Reality” ținută la Alun (jud. Hunedoara), între 14–17 iunie 2018, unde K. Strobel a fost nu doar prezent, ci chiar co-organizator prin Universitatea Alpen-Adria din Klagenfurt. Discuțiile pe temă s-au prelungit și a doua zi în timpul excursiei la Sarmizegetusa Regia. Sigur, se poate întâmpla să ni se pară uneori că ceea ce am auzit de la alții sunt propriile noastre idei, pot fi și coincidențe când ne vin gânduri fără să știm că înainte le exprimasera deja alții. Dar în cercetare regulile sunt ceva mai stricte. Poți uita ceea ce ai auzit la o comunicare, dar nu poți uita să citezi acele idei scrise de altul înaintea ta. Fără a mă victimiza, am constatat că obiceiul de a nu mă cita al autorului se regăsește și în alte pagini ale cărții. În subcapitolul dedicat cuceririi Daciei, K. Strobel scrie că în vremea lui Traian Dacia avea trei legiuni: a XIII Gemina la Apulum, a IV Flavia Felix la Bersobis și I Adiutrix undeva într-un castru necunoscut din centrul Transilvaniei (?). Fără notă bibliografică, afirmația este doar o părere neargumentată a autorului. Ar fi trebuit menționat C.C. Petolescu, primul care a susținut că Dacia traiană avea trei legiuni (ultima oară în “Dacia. Un mileniu de istorie”, București, 2010, p. 165, pe care Strobel o cunoaște (p. 329), dar nu o citează tocmai când era necesar). Prezența legiunii I Adiutrix în Dacia traiană este atestată doar la Apulum, printr-o stampilă regulată comună cu legiunea XIII Gemina (IDR III/6, 1) și prin inscripții ce menționează veterani ai legiunii I Adiutrix (unul a fost chiar *magistra(n)s primus in canabis*). De aceea, doar la Apulum trebuie căutat locul de staționare. Cum castrul unei legiuni trebuie să fi lăsat urme consistente, chiar fiind dotat doar cu val și palisadă, singurul loc plauzibil unde o asemenea structură a fost identificată arheologic a fost la Alba Iulia-Partoș, pe malul Mureșului, cercetare arheologică la care am participat în 1989. De aceea am propus acolo localizarea castrului legiunii I Adiutrix (C. H. Opreanu, “Castrul legiunii I Adiutrix de la Apulum în timpul lui Traian. Consecințe asupra urbanismului roman la Apulum”, în *Apulum* 35, 1998, p. 121–134; C. H. Opreanu, “Legio I Adiutrix in Dacia. Military Action and Its Place of Garrison During Trajan’s Reign”, în *Roman Frontier Studies XVII* 1997, Zalău, 1999, p. 571–584). Este adevărat că în articolul “Die Eroberung Dakiens” din *Dacia* 50, 2006, K. Strobel citează pe larg toate opiniile legate de subiect. În prezentul volum a renunțat la multe note bibliografice, dar și-a menținut interpretările.

Partea dedicată cuceririi Daciei, întemeierii provinciei Dacia și istoria ei până la moartea lui Traian este consistentă. N-am observat modificări esențiale ale viziunii lui K. Strobel cunoscută din lucrările sale anterioare. Firul reconstituit al expedițiilor dacice ale lui Traian se bazează în esență pe scenele Columnei. Chiar dacă subliniază baza ideologico-propagandistică care a stat la baza scenelor, autorul pare că dă prea mult credit acuității topografice a monumentului. De aceea, identificarea unor cetăți dacice cercetate arheologic cu evenimente vag menționate în sursele scrise și cu scene de pe Columnă este de multe ori improbabilă. De exemplu, în campania anului 102 (a treia), Strobel este sigur că Laberius Maximus trecuse prin pasul Turnu Roșu spre sudul Transilvaniei și a cucerit cetatea de la Tilișca, unde a luat-o prizonieră pe sora lui Decebal, căsătorită cu cineva din neamul princiar de acolo (p. 353). O părere personală fără nici un suport documentar. Nu există nici un indiciu că la 102 armata Moesiei Inferior ar fi ajuns atât de aproape de centrul puterii lui Decebal și nici că cetatea de la Tilișca n-ar fi făcut parte

din regatul său. După respingerea atacului dacilor și aliaților lor din Moldova asupra Moesiei Inferior, armata lui Laberius Maximus a pătruns în Muntenia, Moldova și sud-estul Transilvaniei pentru a pedepsi și neutraliza pe aliații din Moldova ai regelui dac și pentru a securiza căile de acces dinspre Transilvania spre Moesia Inferior. Acum au fost ridicate castelele de la Drajna de Sus, Hoghiz și Brețcu, rutele prin care atacaseră dacii. O imaginară intrare a armatei Moesiei Inferior prin defileul Oltului spre Transilvania ar fi fost o eroare strategică, pe care romanii n-o puteau repeta după evenimentele tragice ale anului anterior 101. De aceea am fost de părere că cetatea cucerită de Laberius Maximus unde o capturase pe sora lui Decebal, evident căsătorită politic pentru încheierea unei alianțe, nu putea fi decât la oarecare distanță de centrul puterii dacice, în Moldova, unde aliații lui Decebal tocmai își arătasera forța militară (C. H. Opreanu, “Dacia romană și Barbaricum”, Timișoara 1998, p. 39, evident necitată), sau în centrul “statului tribal” de la Racoș (C. H. Opreanu, V. A. Lăzărescu (eds.) “Landscape Archaeology on the Northern Frontier of the Roman Empire at Porolissum. An Interdisciplinary Research Project”, Cluj-Napoca, 2016, p. 52) Un indiciu indirect al plauzibilității ipotezei mele este atestarea în inscripția de la Tibur a unui *rex Coisstobocensis* a cărei soție era ostatică la Roma și era de origine dacică, *Ziais Daca* (CIL VI 1801 = ILS 854 = IDRE I, 69). Sora regelui dacilor Decebal trebuie să fi pecetluit prin căsătorie alianța tot cu un personaj de rang înalt, eventual tot un “rege” al unui “stat tribal” situat spre extremitatea de sud-est, sau de est a stăpânirii lui Decebal. Or, este improbabil ca la Tilișca să fi existat un personaj cu acest rang. Cetatea de la Tilișca făcea parte din regatul lui Decebal. Ne putem imagina, cel mult, că aici Decebal trimisese unul din acei “prefecți” (comandanți de garnizoane?) de care amintea Criton.

O altă problemă îndelung și aprig dezbătută în special de istoricii și arheologii români este legată de istoria Daciei în perioada imediat următoare încheierii în 102 a primei expediții a lui Traian și plecarea sa pentru sărbătorirea triumfului la Roma. Disputa a fost provocată de o propoziție ambiguă păstrată într-o copie târzie a operei lui Cassius Dio (68, 9, 7). Aici este pomenit numele Zermizegethousa unde Traian înainte de a pleca a lăsat o “stratopedon” și “phourai” în restul țării. Tot la autorul antic mai apare și un personaj, Longinus, care între cele două expediții fusese “Traianou stratiarhen”. Unii autori au considerat că este vorba despre Sarmizegetusa dacică, alții că ar fi pomenită colonia romană Sarmizegetusa, iar “stratopedon” a fost tradus, fie prin “legiune”, “castru”, sau, mai rar, “armată”. Strobel preferă Sarmizegetusa romană, dar are o interpretare ciudată când scrie că “Dio spunea inițial că Sarmizegetusa romană a fost construită pe locul acestui castru, pentru a-l localiza mai exact” (p. 367). Nu, intenția lui Cassius Dio e clară: el relatează acțiunea lui Traian imediat după încheierea ostilităților și înainte de a pleca spre Italia, nu poartă grija ca cititorul să știe amănuntul topografic unde a fost un castru temporar din Dacia. Doar în contextul acțiunii lui Traian sunt pomenite Sarmizegetusa și cele două denumiri de factură militară.

Nu este, în acest context, potrivit să continuăm discuția despre acest subiect. În privința lui Longinus (identificat de multă vreme cu consularul Cicatricula Pompeius Longinus), Strobel îl numește “legatul districtului militar din sud-vestul Daciei” (p. 374). Aici trebuia citat I. Piso, “Les débuts de la province de Dacie”, în *Römische Provinz. Begriff und Gründung* (ed. I. Piso), Cluj-Napoca, 2008, p. 297–331.

Nu voi insista exagerat nici asupra interpretării lui Strobel cu privire la situația arheologică identificată în colonia Sarmizegetusa înainte de întemeierea sa. Autorul crede că stratul 9 din for plin de arsură și echipament militar și monede este un strat de umplutură adus de undeva (situație inacceptabilă metodologic în interpretarea stratigrafică). Explicația autorului este halucinantă: “Dărâmătura de incendiu (sic!) a fost integrată în noua construcție probabil datorită calităților sale de izolare”, chiar dacă acceptă că se află peste un strat de nivelare și deasupra nivelului de construcție al clădirii de piatră (p. 397) = este un nivel de locuire. Manualele de arheologie îi învață pe cei care le studiază că astfel de straturi arse și pline de material arheologic

sunt în majoritate descoperite *in situ*, chiar dacă nu pot fi excluse și excepții. Deși îmi citează unele lucrări pe această temă (la p. 395, nota 11), lui K. Strobel i-a scăpat amănuntul că **cele 4 monede de la 107–110 găsite în stratul 9 erau arse (!) la fel cu cele mai timpurii**, asigurând datarea *post quem* a stratului 9. Stratigrafia și monedele dovedesc că acest strat se datează după construcția clădirii de piatră (forul), or Strobel crede că este o *principia* de piatră construită pe la 107–108, ca urmare a atacului dacic din 105 (p. 374), deși acceptă întregirea inscripției de construcție “*forum dedit*”. Nici inscripția de pe fațada forului nu-i este prea clară lui K. Strobel. El nu citează articolul lui Al Diaconescu din *Ephemeris Napocensis* 16–17, 2006–2007, p. 95–106 care a oferit prima oară varianta corectă a lipirii fragmentelor inscripției și lectura corectă: inscripția de construcție a forului coloniei. Datarea simultană cu Forul lui Traian de la Roma propusă de Strobel este o simplă afirmație, fără nici o susținere documentară, contrazicându-se când mai sus data clădirea la 107–108 (p. 403).

Mai există și alte afirmații inexacte în lucrare, ca de exemplu, prezența populației dacice la Apulum, sau Porolissum (p. 412), neatestată prin nici o sursă epigrafică. La fel Ranisstorum, sau Darnithiti, sfârșitul lui Decebal sunt plasate de Strobel la Racoș-Augustin, Cumidava și Covasna, dovada fiind utilizarea mortarului cu var (?) (p. 387). El crede, deasemenea, în existența unei cohorte III Dacorum (p. 409) considerînd că această unitate este atestată în inscripția ILS 2724.

Sigur că cele câteva observații de mai sus nu umbresc valoarea documentară a cărții, erorile și scăpările fiind inerente unui autor străin care se referă la istoria Daciei. Am considerat că o prezentare care pune în balanță și alte puncte de vedere poate fi utilă cititorilor mai puțin versați în ascunzișurile istoriei Daciei pre-romane și romane. Motivul pentru care K. Strobel a considerat necesară traducerea cărții sale în limba română ne îndeamnă și pe noi, autorii români, să scriem cât mai multe dintre noile rezultate ale cercetărilor din România, în limba germană și engleză. Viziunea lui K. Strobel asupra epocii lui Traian este amplă excelând prin multitudinea și varietatea datelor literare și epigrafice pe care autorul le stăpânește. Chiar dacă nu toate punctele sale de vedere coincid cu ale noastre, este remarcabilă și unică printre cercetătorii străini insistența, documentarea bibliografică și periegezele prin “teatrul antic de operațiuni” de pe teritoriul României pe care le-a întreprins K. Strobel.

Coriolan Horațiu Opreanu